

NEGENENTWINTIGSTE PACIFICATIELEZING

De grenzen van Europa

PAUL SCHEFFER

ACADEMIA PRESS

*De Pacificatielezingen vzw organiseert prestigieuze lezingen die de rijke
erfenis van de Pacificatie van Gent (1576) levend houden.*

*Lieven Decaluwe, Gent, Igno Sutorius, Breda, Stefaan D'haeze, Gent
Aloys Tijdink, Haaren, Miet de Bosschere, Oegstgeest, Geertrui Ryckaert, Gent
Wim Vanbiervliet, De Pinte, Hubert De Saedeleer, Sint-Martens-Latem*

www.pacificatielezingen.org
Zetel: Kasteellaan 72 – B-9000 Gent

De negenentwintigste lezing werd gehouden in Gent op 10 november 2012

© Paul Scheffer

© Academia Press

Eekhout 2
9000 Gent

T. (+32) (0)9 233 80 88
info@academiapress.be

F. (+32) (0)9 233 14 09
www.academiapress.be

ISBN 978 90 382 2051 2

U 1931

D/2012/4804/246

NUR1 610

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke ander wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en auteur.

DE GRENZEN VAN EUROPA

Acht jaar geleden verzorgde Michaël Zeeman de pacificatielezing en sprak over *Nederlands Geestesmerk*, de beschouwing uit 1934 waarin Johan Huizinga probeerde om de identiteit van zijn vaderland in woorden te vangen. Zeeman vroeg zich af wat daar zeventig jaar later over te zeggen viel: ‘Wat willen we onze kinderen, onze nieuwe buren, onze nieuwe landgenoten over onszelf vertellen als ze ons ernaar vragen? Hoe zien we onszelf eigenlijk, in het licht van ons verleden – en is dat gebruik van de woordjes “ons” en “wij” in dat verband niet het allergrootste probleem?’

We waren in zijn kielzog met een paar vrienden naar Gent getogen om te luisteren en daarna verlaat zijn verjaardag te vieren. Het werd een memorabele dag en het voelt als een groot gemis dat hij er vandaag niet bij is. Michaël Zeeman is in de zomer van 2009 overleden en nog steeds ben ik iedere dag benieuwd naar zijn oordeel. Zeker, hij was niet de gemakkelijkste vriend, zeg maar gerust een gecompliceerd en getormenteerd mens, maar wel met een groot hart en een nog groter hoofd. Genereus, dat is een woord dat velen onmiddellijk met Michaël in verband brengen, en daarbij kan niemand de ‘reus’ in dat genereus ontgaan.

We gingen veel op reis, ook vanwege een gezamenlijk televisieprogramma: *Leven en Werken* voor de VPRO, waarvoor we eind jaren negentig biografische gesprekken voerden met schrijvers als Ryszard Kapuscinski en V.S. Naipaul. Onderdeel van de voorbereiding was een bezoek, en zo gingen we ook bij de schrijver van *A house for mr. Biswas* langs. We zaten in de ontvangstkamer en Naipaul tentamineerde ons eerst over zijn werk. Hij kreeg namelijk teveel journalisten op bezoek die niets hadden gelezen. Die ondervraging kreeg een onverwachte wending toen de grote schrijver naar onze mening peilde over India, en meer in het bijzonder over de architectuur van dat land. Een lichte paniek overviel me, Indiase architectuur, nou nee. Maar niet Michaël die net in India was geweest en kalmpjes van wal stak over achttiende-eeuwse architectuur. Het werd nog een lange middag bij Naipaul, die zelfs met taart uit de oven kwam aanzetten, want deze lange zoon uit de Lage Landen was toch wel een uitzonderlijke gast.

Ik wilde graag deze herinneringen aan Zeeman ophalen. Niet alleen omdat de doden pas echt dood zijn als we ze vergeten, maar ook vanwege zijn betekenis voor het ontsluiten van de Europese literatuur in ons taalgebied. Zeeman had geen bekrompen idee over Nederlands geestesmerk, realiseerde zich juist heel goed hoe het land aan het veranderen was. Zo

toonde hij een grote betrokkenheid bij ons gezamenlijke project *Essay International*, een poging tot uitwisseling tussen politiek-culturele tijdschriften in Europa. Hij dacht na over de plaats van nationale staten in Europa, maar ook over de plaats van Europa in het grote geheel.

Dat bleek ook uit de gasten die we uitnodigden voor ons VPRO-programma: de Duitse schrijver Martin Walser, die zo hartstochtelijk de eenwording van zijn land had bepleit in een tijd dat niemand in weldenkende kring het daarover wilde hebben. Maar ook spraken we met de Amerikaans-Palestijnse schrijver Edward Said, die kritisch oordeelde over de manier waarop Europeanen naar de wereld keken, meer in het bijzonder naar het Midden-Oosten. Dat zijn namen die staan voor de kwestie waar het hier over zal gaan: de binnengrenzen en buitengrenzen van de Unie. Dat is een manier om iets te zeggen over het Europese geestesmerk.

I

In de meer dan dertig jaar dat de pacificatielezing bestaat is de Europese eenwording vaker het onderwerp geweest. Gerard Mortier en Maarten Mourik vroegen aandacht voor de culturele kant daarvan, terwijl Jerome Heldring en Mia Doornaert zich sceptisch toonden over het streven naar politieke integratie. Uit de titel van mijn lezing zou men kunnen opmaken dat ik me in het koor wil scharen van degenen die kritisch staan tegenover Europa. Hoewel ik genoeg dwarse vragen zal opwerpen, wil ik het vooral hebben over grenzen in een meer neutrale zin. Iets is dat wat het is in en door zijn grenzen: slechts door de verbeelding van een binnen en een buiten kan men van een gemeenschap spreken.

De gedachte die ik hier wil onderzoeken is eenvoudig, maar misschien verrijkend: de Europese eenwording heeft lange tijd gedraaid om de binnengrenzen, maar zal in de komende decennia meer en meer gaan over de buitengrenzen. Mijn nadruk ligt op de plaats van het oude continent in een nieuwe wereld en daarin verschilt deze lezing misschien van de eerdere pacificatielezings. Maar zo vraag ik me af: zal die toenemende druk op de buitengrenzen van Europa niet vroeg of laat leiden tot een herleving van binnengrenzen? De vraag die hier besproken zal worden is hoe we een meer stabiele omgang met die grenzen van Europa kunnen bereiken.

Dat wil ik niet in een al te letterlijke zin opvatten. Het zal niet gaan over slagbomen en douaneposten en ook niet over import en export. Dat zijn belangrijke kwesties, zeker ook de grensbewaking, want na de opheffing van de binnengrenzen is de bescherming van de buitengrenzen een pran-

gende vraag geworden. De toegenomen bewegingsvrijheid heeft een nieuw veiligheidsprobleem opgeroepen, maar de weerstanden tegen samenwerking op dat gebied zijn behoorlijk groot. Grensbewaking geldt immers nog overwegend als een nationale aangelegenheid. Vooralsnog fungeert de Unie onvoldoende als een beschermende laag en ook daarom bestaat zoveel onzekerheid over de uitbreiding van de Unie in oostelijke richting. Kunnen we aan landen als Bulgarije en Roemenië de zorg voor een gemeenschappelijke grens overlaten?

Dat zijn allemaal belangwekkende zaken, maar ik wil de aandacht richten op een wereld waarin de machtsverhoudingen aan het kantelen zijn. Wanneer Europa hulp vraagt aan landen als India, Brazilië en China om door de monetaire winter te komen, dan weten we dat er iets wezenlijks is veranderd. En zo zijn er wel meer voorbeelden die duidelijk maken dat de plaats van Europa in de wereld aan het schuiven is. Om me tot Nederland te beperken: Tata-staal koopt de Hoogovens op, de Mexicaanse grootondernemer Carlos Slim verwerft een steeds groter aandeel in de KPN en misschien is morgen Philips aan de beurt om te worden overgenomen. Daar wil ik het over hebben, als ik het over de grenzen van Europa heb.

In het gebruik van de term binnengrens om de nationale grenzen in Europa aan te duiden zit natuurlijk al een keuze verscholen. Want door te spreken over een binnengrens zie ik Europa als een geheel. Dat kan, maar er zijn goede argumenten om de Frans-Duitse of Pools-Tsjechische grens nog steeds als een volwaardige grens te zien. We moeten oppassen voor het overstatement, dat je ook kunt bespeuren in de omschrijving van de jaren 1914-1945 als de lange burgeroorlog van Europa. Dat is een duiding achteraf, terwijl beide wereldoorlogen in de beleving van tijdgenoten natuurlijk een intens nationaal karakter hadden.

Zeker is in ieder geval dat de verbeelding van een binnen pas mogelijk wordt doordat we ons een voorstelling kunnen maken van een buiten. Hoezeer ook is gesproken over het slechten van de traditionele grenzen binnen Europa, ongewild verwezen al die inspanningen naar een verdeeld verleden. Het 'nooit weer' was natuurlijk ingegeven door de angst voor een herhaling van de geschiedenis. Het was een hoopvolle bezwering, maar zoals we weten is er geen hoop zonder angst.

II

Wanneer we teruggaan naar het begin van de Europese Gemeenschap, dan valt op hoezeer het denken over de eenwording van het continent in het

teken stond van de verdeeldheid. Het is niet teveel gezegd dat de verbeelding van Europa werd gegijzeld door het verleden. De grondlegger van de integratie, de Fransman Jean Monnet, sprak in zijn memoires over 'de vrees dat we binnen afzienbare tijd opnieuw met oorlog zouden worden geconfronteerd'. Er moest iets gebeuren 'voordat het te laat was'.

Zoals gezegd: zonder een 'buiten' is er geen 'binnen'. Europa zocht het buiten in zijn eigen verleden, inderdaad, in dat opzicht moest ooit 'the past a foreign country' worden. De barbarij was van eigen makelij, of zoals de Franse schrijver Paul Valéry al in 1918 zei: 'Wij cultuurvolken weten nu dat we sterfelijk zijn.' Het idee van Europa moest waarborgen bieden tegen de spoken van de eigen geschiedenis. De vereniging van de voormalige erfvijanden Frankrijk en Duitsland was het leidmotief voor de oprichting van de Europese Gemeenschap.

Zo gezien is 'Europa' het laatste grote beschavingsideaal, met alle taboes die bij zulke idealen horen. Het doel is zo beladen dat over de middelen moeilijk een rationeel debat kan worden gevoerd. Al bij het ontwerp van de kolen- en staalgemeenschap valt dat op. Volgens Monnet waren vanaf dat moment 'de methode, de middelen en het doel onlosmakelijk verbonden'. Dat is ook het ongemak dat velen ervaren in het huidige gesprek over Europa: wanneer doel en middel zo samenvallen, kunnen we dan nog wel van mening verschillen over de middelen als we het eens zijn over het doel?

Dat motief van 'nooit weer' wordt nog steeds aangeroepen, zoals de afgelopen jaren tijdens de eurocrisis. Uit Polen, Frankrijk en natuurlijk Duitsland kwamen dramatische waarschuwingen: de mislukking van de euro betekent dat de kans op oorlog in Europa sterk toeneemt. Angela Merkel was uitgesproken: 'De geschiedenis leert ons dat landen die een gemeenschappelijke munt hebben geen oorlog met elkaar voeren.' Ze was even het voormalige Joegoslavië vergeten. EU-president Herman van Rompuy gaf de kortste versie: 'Met de euro valt de Unie en daarmee de grootste garantie op vrede.' Hij was even zijn kritiek op het uitbaten van angst door populistten vergeten.

Toch heb ik de indruk dat die woorden niet meer dezelfde zeggingskracht hebben. Ze waren wezenlijk voor de grondleggers van Europa en voor de generatie die er na kwam. Maar de angst voor een terugkeer van oorlog is langzaam zijn betekenis aan het kwijt raken. Hoezeer het verleden ook wordt opgerakeld – afgelopen maanden door Griekse demonstranten die zwaaien met hakenkruizen en de Duitse geldschietters verwelkomen met een welgemeend *Sieg Heil* – de verwijzing naar de oorlog als

rechtvaardiging van de integratie spreekt minder en minder tot de verbeelding.

Dat alles kun je zien als het succes van Europa. De binnengrenzen zijn poreuzer geworden: veel landen hebben grenscontroles helemaal afgeschaft. Zelfs in het noorden van Frankrijk zijn de douaneposten in verval: ze staan er nog wel, maar vraag niet hoe ze er bij liggen. Het vrije verkeer van personen, goederen en ideeën is intens, hoewel we nog een lange weg te gaan hebben in wat Goethe ooit omschreef als de vrijhandel van begrippen en gevoelens.

Met die toegenomen integratie is de kans op een gewelddadige confrontatie op het continent afgenomen, al moet ik er onmiddellijk bij zeggen dat de toekenning van de Nobelprijs voor de Vrede aan de Europese Unie een al te eenduidige uitleg is van de geschiedenis. Want juist het gegeven dat de Europese Gemeenschap zich altijd ver kon houden van de grotere machtspolitiek – dus van oorlog en vrede – heeft misschien wel wezenlijk bijgedragen tot het succes. Zonder de Amerikaanse veiligheidsgarantie zou de concentratie op binnenlandse politiek – zoals het vrije economische verkeer of een gemeenschappelijke zorg voor landbouw – niet mogelijk zijn geweest. Zelfs in de Joegoslavische burgeroorlog was Europa een machteloze toeschouwer, om over de verdeeldheid ten tijde van de Irak-oorlog maar te zwijgen. Dus er valt nog wel het een en ander te zeggen over de vraag of de vreedzame verhoudingen de oorzaak of het gevolg van de integratie in Europa zijn.

Hoe het ook zij, met het afvlakken van de binnengrenzen is ook een terugkeer van oorlog langzaam buiten de horizon van het voorstelbare geraakt. Inmiddels is de meerderheid van de bevolking in Nederland en België geboren na het Verdrag van Rome. Hoezeer we ook strijden over de manier waarop de integratie vorm krijgt, over het doel dat met deze middelen wordt gediend bestaat eigenlijk nauwelijks meningsverschil. De vreedzame vervlechting van de natiestaten in Europa is en blijft een grote verworvenheid.

Het was natuurlijk altijd de bedoeling van Europa dat de buitenlandse politiek tot binnenlandse politiek zou worden. En inderdaad, de lotsverbondenheid maakt van het Griekse begrotingstekort ook ons begrotingstekort, maakt de Franse president ook een beetje onze president en maakt het vluchtelingenprobleem in Spanje ook voor ons tot een gewetensvraag. Dat is het oogmerk van de integratie: het buitenland wordt binnenland. Juist daarom is de relatie van die nieuwe binnenwereld tot de grotere buitenwe-

reld zo belangrijk aan het worden. Nu de binnengrenzen aan kracht verliezen, winnen de buitengrenzen aan betekenis.

Die verschuiving is versneld door de eurocrisis. Het conflict over de eenheidsmunt heeft tegenstrijdige gevolgen. Europa is dichterbij dan ooit: de Spaanse en Griekse verkiezingen zijn inmiddels ook onze verkiezingen. Met de vermindering is het wel gedaan en dat is goed. De europeanisering van de nationale politiek is in volle gang. Dat is een optimistische uitleg, maar op dat beeld valt wel wat af te dingen. Het 'onomkeerbare' europroject roept ook wrokkige reacties op: de europeanisering kan van de weeromstuit een nationalisering van de politiek met zich meebrengen. Toch denk ik dat door het conflict over de euro een nieuwe verbeelding van Europa als binnenwereld ontstaat; we kunnen in het conflict ook een teken van integratie of pacificatie zien.

III

Betekent alles wat hier totnogtoe is betoogd dat de binnengrenzen zijn verdwenen? Nee, dat zeker niet. Ook al hebben ze minder materiële werking, de symbolische waarde ervan is nog steeds aanzienlijk. Ik herinner me nog goed hoe ik als correspondent een minister in Polen ondervroeg. Het was kort na de Duitse hereniging en deze politicus zei met zichtbare opluchting dat Oost-Duitsland niet meer in de weg lag: 'We hebben nu net als de Tsjechen een gemeenschappelijke grens met het Westen.' In die ene zin werd heel wat gezegd – ook over de rivaliteit tussen de buurlanden van Midden-Europa – maar toch vooral dat Europa er vanuit Warschau heel anders uitziet dan vanuit Rome of Brussel.

Het geeft ook aan dat ieder land zijn eigen zelfbeeld projecteert op het geheel van Europa. Neem Nederland, dat altijd met een anticontinentale bril naar Europa heeft gekeken. Dat werd goed duidelijk op het moment dat de toenmalige minister Joseph Luns midden jaren zestig eerst de toetreding van Groot-Brittannië tot de Gemeenschap wilde regelen voordat hij over verdere politieke eenwording wilde spreken, het zogenaamde *préalable anglais*. Hij zocht het tegenwicht van de Engelsen, bevreesd als hij was voor een overwicht van Frankrijk en Duitsland. Het leverde de mooie uitspraak van De Gaulle op: 'Les Néerlandais sont têtus, donc une nation.' Die anticontinentale houding verklaart overigens ook een deel van de huidige aarzelingen in Nederland, want voortgaan op een federale weg in Europa zal leiden tot een Unie, zonder de landen waarmee Nederland zich het meest verwant voelt, zoals het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavi-

sche landen. In een federaal Europa zal het zwaartepunt in oostelijke en zuidelijke richting verschuiven.

Dat grenzen binnen Europa er nog steeds toe doen zie je ook aan de verschillen tussen Noord en Zuid. De relatie tussen staat en burger is in de zuidelijke landen – die vaak in het nabije verleden dictatoriale regimes hebben gekend – nogal verschillend van die in het noordelijke deel van Europa. De burgers in landen als Spanje of Griekenland wantrouwen hun overheden en dat merk je bijvoorbeeld aan de bereidheid in dat laatste land om belasting te betalen. Dat is geen fataliteit, maar het kost veel tijd om zulke ingesleten patronen te veranderen. Meer tijd dan men zich in onze contereien realiseert.

In Vlaanderen hoef ik er niet aan te herinneren dat grenzen er toe doen. Aan politici als Guy Verhofstadt en Karel de Gucht zou je zo graag eens willen vragen wat de lessen zijn die zij voor Europa trekken uit het langzame ontbindingsproces van België. Hoe kunnen ze met zoveel vertrouwen spreken over de eenwording van meer dan twintig landen, met zeer uiteenlopende geschiedenissen, terwijl het hen niet is gelukt om hun eigen land bijeen te houden, om het Vlaams nationalisme te beteugelen? Wat zegt die mislukking over de toekomst van Europa? Ik denk dat de schrijver Geert van Istendael gelijk had toen hij schreef: 'L'Europe sera belge ou ne sera pas.' Vrij vertaald zegt hij: Europa moet zich als meertalige democratie ontwikkelen naar het evenbeeld van België of het zal mislukken. Dat schreef hij in de jaren dat België nog redelijk goed functioneerde, maar inmiddels zijn we bijna twintig jaar verder en drijven Walen en Vlamingen steeds verder uiteen.

Dat zijn allemaal voorbeelden die duidelijk maken hoezeer nationale of regionale verschillen er toe blijven doen. Vooral over de duurzame plaats van de nationale staten in het geheel van Europa bestaat veel onduidelijkheid. Ik denk dat die staten als belichaming van een levende democratie onontbeerlijk zijn en dat daarom een heldere uitspraak nodig is over de toekomst van die staten.

Anders gezegd: om stabiliteit te scheppen is een idee nodig over de finaliteit van de eenwording. Die vraag naar het einddoel van Europa is altijd ontweken. Dat was een heel productieve vermijding, want iedereen wist dat alleen iets tot stand kon worden gebracht als stap voor stap, van compromis naar compromis, de integratie in de Europese Gemeenschap vorm zou krijgen. Juist door de vraag naar de finaliteit niet voorop te stellen konden voor- en tegenstanders van een federalisme, konden vooral Frank-

rijk en Duitsland, samenwerken. Een Amerikaanse kenner, Stanley Hoffmann, omschreef de integratie daarom als 'een beweging zonder doel'.

Maar die vermijding is nu niet meer vol te houden. Jacques Delors, de toenmalige voorzitter van de Europese Commissie, wist het al midden jaren negentig. Met de invoering van een gemeenschappelijke munt werd een stap gezet die voorbij alle pragmatische compromisvorming reikte. Vanaf dat moment kon de vraag of we nu een federatie willen niet langer worden uitgesteld. Maar het echte debat is nooit van de grond gekomen.

Mijn slotsom is dat de Europese Unie een gemengde orde is en ook in de toekomst moet blijven. Met gemengd bedoel ik dat naast federale instituties – zoals een Europees Gerechtshof of een Europese Centrale Bank – ook vormen van intergouvernementeel bestuur – zoals de raad van regeringsleiders, de Europese Raad – nodig zullen blijven. Het betekent dat de nationale staten geen deelstaten zullen worden in een federatie. Die illusie moeten we definitief achter ons laten.

Het moet duidelijk worden gezegd: een Europa met de huidige zevenentwintig staten kan nooit een Verenigde Staten van Europa worden en moet dat ook niet willen worden. Het Europese Parlement kan in het veeltalige Europa niet zonder een grotere betrokkenheid van nationale parlementen. Die verwevenheid moet het uitgangspunt zijn voor het denken over een politieke vorm voor Europa. Een duurzame Unie heeft de legitimiteit van nationale staten nodig, en omgekeerd kunnen die staten niet langer functioneren zonder de samenhang die deze Unie biedt. Want het is waar: in een wereldwijde markt die wilder is dan ooit kunnen landen als Nederland en België, maar ook Frankrijk, het niet alleen.

IV

De binnengrenzen doen er dus zeker nog toe, maar de Spaanse filosoof Ortega y Gasset had wel gelijk toen hij al in de jaren dertig schreef dat het nationalisme van zijn dagen moest worden gezien in de context van het verval van de Europese macht. Hij schreef snijdend: 'Het wufte schouwspel dat de kleine volken van Europa bieden, is betreurenswaardig.' Daarin zag hij vooral een laatste ademtocht van de naties die tot provinciale proporties zijn afgegleden: 'De laatste opflakkering geeft de grootste vlam. Aan de vooravond van hun verdwijnen worden de grenzen – de militaire en de economische – overgevoelig.'

Ook al zullen die binnengrenzen niet verdwijnen, zoals Ortega dacht, de macht van Europa is inderdaad aan het afnemen, en daarmee neemt de

betekenis van de buitengrenzen toe. De Indiase schrijver Aravind Adiga geeft in zijn roman *The white tiger* een geestige samenvatting van die kanteling van de machtsverhoudingen: ‘White men will be finished within my lifetime. There are blacks and reds too, but I have no idea what they’re up to – the radio never talks about them. My humble prediction: in twenty years’ time, it will be just us yellow men and brown men at the top of the pyramid, and we’ll rule the whole world. And God save everyone else.’

Die verandering zien we in het aandeel van de Europese of westerse bevolking op het geheel van de wereldbevolking. Vormde de West-Europese bevolking aan het begin van de twintigste eeuw zo’n vijftien procent van de wereldbevolking, een eeuw later was dat met iets meer dan zes procent gedaald tot minder dan de helft. Tegelijk woont rond de veertig procent van diezelfde wereldbevolking in China en India. Zoals een diplomaat uit Singapore opmerkte: het is ondenkbaar dat de twaalf procent van de wereldbevolking die in het Westen leeft de andere achtentachtig procent de wet blijft voorschrijven.

Niet alleen de demografische gewichten veranderen, ook de economische verhoudingen verschuiven snel. De schuldenberg van het Westen en het overschot in China wijzen op een fundamentele verandering in de wereld. Er ontstaan meer polen in de wereldeconomie. Ook als we uitgaan van een veel mindere groei dan in de afgelopen dertig jaar, zal de omvang van de Chinese economie rond 2030 die van Amerika overtreffen. Een cijfer kan dat illustreren: al in 2020 wordt het Chinese aandeel in de wereldhandel op twaalf procent geschat, dat van Amerika rond de negen procent en het aandeel van de Europese Unie op iets meer dan acht procent.

Het beginpunt van de Chinese ontwikkeling ligt op een laag niveau, maar door het demografische gewicht van dat land heeft die groei toch enorme gevolgen. De Indiase econoom Aravind Subramanian laat in zijn boek *Eclipse* goed zien hoe China er voor staat. Het Bruto Binnenlands Product per hoofd van de bevolking is nog geen kwart van dat van Amerika, maar omdat de bevolking vier maal zo groot is, is het economische gewicht van China nu al aanzienlijk.

De bijdrage van een groot deel van de wereldbevolking aan de economie was in de afgelopen honderd jaar natuurlijk uitzonderlijk klein. Subramanian heeft dat berekend voor China, India, Indonesië en Brazilië gezamenlijk. In 1960 was hun aandeel in de wereldeconomie niet meer dan negenentwintig procent van het gewicht van deze landen qua bevolking. Nu is dat al gegroeid naar vijfenzestig procent en zijn voorspelling voor 2030 is vijfennegentig procent. Tegen die tijd zal het aandeel van deze landen in de

wereldeconomie dus bijna volledig hun aandeel in de wereldbevolking weerspiegelen. Zijn voorspelling is dat tweederde van de mondiale groei in de komende twintig jaar zal plaatsvinden in de opkomende economieën.

Er is een stille revolutie gaande. De kloof tussen de armere en rijke delen van de wereld krimpt en dat is goed nieuws. Het merendeel van de landen in ontwikkeling liet in de afgelopen tien jaar een hogere groei zien dan Amerika of Europa. Inmiddels zijn alle geijkte begrippen over Noord en Zuid, Oost en West aan herziening toe. Niet alleen China, India en Brazilië, maar ook landen als Turkije, Ghana en Nigeria maken een groeispurt door. Dat is absoluut een welkome verandering, want op die manier ontsnappen veel mensen aan de armoede. Driekwart van het aantal armen in de wereld woont inmiddels in middeninkomenlanden zoals Brazilië, die zelf voor de vraag staan of ze hun groeiende rijkdom willen herverdelen.

Een kleine anekdote kan die verandering illustreren. Vorig jaar ontving de Angolese president, Eduardo dos Santos, in Luanda zijn Portugese collega. Bij het staatsbezoek sprak Dos Santos vriendelijke, zeg maar gerust bevoogdende woorden: 'We zijn ons bewust van de moeilijkheden die het Portugese volk recent heeft ontmoet, en Angola wil helpen. Op dit moeilijke moment dat de financiële crisis Portugal raakt, is het belangrijk om ons de historische banden tussen onze landen te herinneren.'

De lange rijen voor het Angolese consulaat in Lissabon vertellen het verhaal. De afnemende kansen in eigen land drijven steeds meer Portugezen in de richting van voormalige koloniën als Angola en Brazilië. Dat is een bijzonder verhaal, maar staat niet op zichzelf. Het moment is aangebroken dat meer studenten of ondernemers uit Europese landen in de richting van Sjanghai, Mumbai, São Paulo of Singapore zullen vertrekken. Een half miljoen Portugezen in Brazilië en honderdduizend Portugezen in Angola zijn hen voorgegaan. Langzaam, maar wel heel zeker draaien de rollen om en ontstaat er een gelijkwaardiger wereld. Terwijl lange tijd het Zuiden naar het Noorden migreerde, zien we nu de eerste migratiebewegingen in omgekeerde richting.

Het vertrek van Portugezen markeert het begin van het einde van de postkoloniale wereld. Dat is een breuk die dieper gaat dan de dekolonisering. Wie zich realiseert dat in 2000 niet minder dan honderd vijftientig lidstaten van de Verenigde Naties voormalige koloniën waren, weet hoe belangrijk die vrijmaking was. Maar in veel opzichten was de postkoloniale wereld een voortzetting van de oude koloniale afhankelijkheid in een nieuwe vorm. Pas met het einde van de postkoloniale tijd is er sprake van een werkelijke emancipatie in de verhoudingen.

Een nieuw verhaal over 'Europa' moet dan ook niet meer Berlijn, maar Beijing als vertrekpunt kiezen, moet niet meer beginnen in Parijs maar in São Paulo. Het 'nooit meer oorlog' is een vorm van eurocentrisme geworden. Op een onbedoelde manier richt het de blik naar binnen, terwijl het wezenlijke motief voor de integratie buiten het continent ligt. Niet meer de binnengrenzen vormen de belangrijkste zorg in de tijd die voor ons ligt, maar de buitengrens vormt de kern van een toekomstgerichte benadering van de Europese politiek.

We kunnen Europa alleen als binnenland ervaren als we ons een voorstelling maken van dit nieuwe buitenland. Als er gesproken wordt over de rechtvaardiging van Europa, dan ligt die allereerst in een wereld waarop continentale mogendheden zoals China, Amerika, India en Brazilië hun stempel zullen drukken. 'Europa' is de enige schaal om een eigen samenlevingsmodel vorm te geven in de wereldeconomie. Als dat klopt gaat Europese integratie niet om soevereiniteitsverlies, maar om toegenomen invloed door gezamenlijk te handelen. Dat staat er bij de eenwording van Europa op het spel, en wat men veel politici en opiniemakers kan verwijten is dat ze op een gemakzuchtige manier in de eenwording van Europa vooral bureaucratie en bedilzucht zien.

V

De westerse wereld zal door deze ontwikkeling met tal van nieuwe vragen worden geconfronteerd, maar de belangrijkste verandering is wel dat de blik van landen zoals China, India en Brazilië meer en meer betekenis zal krijgen voor het doen en laten van Europese landen. Dat is de vraagstelling die ten grondslag ligt aan het onderzoeksprogramma dat ik momenteel opzet aan de Universiteit van Tilburg. Na toch bijna twee eeuwen te hebben geleefd met een Europees en later Amerikaans overwicht, gaat de ontwikkeling in de richting van een wereld die op zijn minst polycentrisch is; een wereld waarin Europa meer en meer geconfronteerd zal worden met economische en culturele vernieuwingen uit het Oosten en het Zuiden.

De Britse historicus Arnold Toynbee heeft deze ontwikkeling al lang geleden zien aankomen: 'De paradox van onze generatie is dat de hele wereld lering heeft getrokken uit de aanraking door het Westen, behalve het Westen zelf. De westerse wereld van vandaag kijkt naar de geschiedenis vanuit het oude op zichzelf betrokken gezichtspunt, dat andere samenlevingen nu door de dwang der omstandigheden achter zich hebben gelaten.' Maar die zelfgenoegzame houding kon niet voortduren, want vroeg of laat

zouden ‘de repercussies van deze botsing onvermijdelijk op het Westen terugslaan’, zo schreef Toynbee in 1948, en we kunnen in de opkomst van de zogenaamde BRIC-landen de bevestiging zien van deze voorspelling. Europa heeft de wereld aangeraakt en van de weeromstuit wordt het nu door de wereld aangeraakt.

Dat heeft gevolgen voor het denken over democratie en moderniteit. Het is toch merkwaardig dat het moderne India – een staat met zeer uiteenlopende religies en talen – eigenlijk geen rol speelt in de theorievorming over pluralisme en democratie. De Indiase historicus Ramachandra Guha merkt terecht op: ‘Men zou toch denken dat de republiek India – gezien de omvang, diversiteit en institutionele ontwikkeling – een reservoir aan politieke ervaring vertegenwoordigt waaruit geput kan worden bij het verfijnen en heroverwegen van westerse theorieën.’ Met andere woorden: wat leert de ervaring van India en bijvoorbeeld ook Brazilië ons over de omgang met etnisch en religieus pluralisme in een democratie?

We moeten nog een stap verder zetten: in welke mate zal de democratie in een globaliserende wereld zich doorzetten? De tijd is aangebroken dat opvattingen over moderniteit niet meer uitsluitend door westerse voorstellingen worden bepaald. De Britse China-kenner Martin Jacques formuleert een van de belangrijkste vragen van de komende decennia: ‘De opkomst van een Chinese moderniteit leidt onherroepelijk tot een relativering en decentrerend van het Westen.’ Zijn stelling is dat het westerse idee van moderniteit in toenemende mate omstreden zal raken en niet meer maatgevend zal zijn voor tal van landen.

Het is inderdaad niet uitgesloten dat de autoritaire modernisering van China in tal van ontwikkelingslanden zal worden gezien als een model. Meer in algemene zin is de vraag gerechtvaardigd of zich een nieuwe moderniteit aandient waarin democratische vanzelfsprekendheden onder druk staan. Hoe zal het gaan in een wereld die wordt gedomineerd door de wedijver van continentale staten zoals India, China, Brazilië, Amerika en Europa? Hoe is het met de democratie gesteld in zulke territoriaal omvangrijke staten. Ook Europa heeft het daar moeilijk mee: vooralsnog lukt het niet om een levende democratie op Europese schaal te scheppen.

Een andere onzekerheid ligt op cultureel terrein. Er zal een tijd komen dat de Nobelprijzen niet meer vooral gewonnen zullen worden aan de Amerikaanse universiteiten. Maar zal het Engels als wereldtaal langzaam worden verdrongen door het Chinees? Zullen films en muziek, wetenschap en literatuur uit Azië de wereld gaan veroveren? Vooralsnog ziet het er niet naar uit dat het ethnocentrische China in cultureel opzicht de smeltkroes

Amerika zal overtreffen. En echte macht in de wereld gaat natuurlijk ook over aantrekkingskracht.

VI

Die onzekerheid over de culturele invloed van de opkomende economieën is reëel, maar kan niet wegnemen dat de verhoudingen in de wereld snel aan het veranderen zijn. Hoezeer ik het idee onderschrijf dat de kern van het beschavingsideaal Europa is gelegen in het ‘nooit meer’, toch denk ik dat een nieuwe rechtvaardiging van de Europese integratie noodzakelijk is. Een motivering die niet primair wordt gevoed door het verleden, maar inspiratie ontleent aan de nabije toekomst. Die begint, zoals gezegd, bij de verschoven verhoudingen in de wereld die door de eurocrisis wel heel pregnant is blootgelegd.

Dat machtsverlies dwingt tot een heilzaam zelfonderzoek. We hebben het eerder meegemaakt: de schok van de dekolonisering heeft in naoorlogse decennia een heilzame uitwerking gehad. Zonder die ervaring zou de eenwording van Europa ondenkbaar zijn geweest. Het beslissende initiatief voor toenadering is immers genomen door voormalige koloniale machten zoals Frankrijk en Nederland, die in de integratie van het oude continent een middel zagen om hun neergang te stuiten. Ze moesten eerst op zichzelf worden teruggeworpen voordat ze elkaar als burens konden zien. Dat verklaart ook de trage vereenzelviging van Groot-Brittannië met de Europese Gemeenschap. De illusie van imperiale grootheid werd langer gekoesterd, ook al was daar na de onafhankelijkheid van India in 1947 steeds minder aanleiding toe.

Op een andere manier zagen we in de jaren tachtig hoe machtsverlies een aanzet vormde tot verdere integratie: de opkomst van Azië – meer in het bijzonder Japan – gaf een belangrijke impuls aan de vorming van de interne markt. Onder aanvoering van Jacques Delors besefte menigeen dat Europa alleen overeind kon blijven in een mondiale wedijver als het zich wist te hervormen. De vorming van een markt met meer dan vijfhonderd miljoen mensen is toch een belangrijke voorwaarde geweest om een eigen samenlevingsmodel te kunnen blijven nastreven.

En, twintig jaar later, maken we opnieuw mee dat de positie van Europa in de wereld onder druk staat. Is het economische Europa voldoende om het machtsverlies te verevenen dat zich in onze tijd aandient? Of gaat het nu ook om een politiek, een machtspolitiek Europa? De weerstanden tegen verdere integratie zijn groot en het is begrijpelijk dat de status quo veel

aanhangers heeft. We beseffen dat we sinds de oorlog een gouden tijd beleven; waarom zouden we meer welvaart of invloed nastreven? Maar de geschiedenis leert dat stilstand meestal overloopt in achteruitgang. Er is geen reden om aan te nemen dat de wereld die voor ons ligt de koestering van afzijdigheid zal belonen.

Volgens de Duitse filosoof Peter Sloterdijk heeft Europa een eigen geestesmerk. Dat is de terugkerende gedachte van een herleving van het Romeinse keizerrijk. Voorbeelden daarvan zijn het Karolingische Rijk, het Heilige Roomse Rijk, het Napoleontische keizerrijk, het Russische imperium en het Derde Rijk. Sloterdijk: 'Europa is het toneel van gedaantewisselingen van het imperium. De leidende politieke voorstelling bestaat uit een soort zielsverhuizing van het Romeinse imperium.' Europese eenwording denken zonder een voorstelling van Europa als wereldmacht is volgens hem onmogelijk. Zeker is in ieder geval dat de interne markt nooit was gerealiseerd zonder de wil om de Europese Unie tot economische wereldmacht te laten uitgroeien.

Welke is de politieke opgave die Sloterdijk al begin jaren negentig aan Europa voorhield? Het drama van Sarajevo laat zien dat er 'een dwang tot grote politiek' (Nietzsche) is ontstaan. Maar kan het continent na vijftig jaar afzijdigheid weer een rol op het wereldtoneel vervullen, zonder onmiddellijk ook alle treurige kanten van machtspolitiek te herhalen? Sloterdijk bepleitte een herleving van de imperiale gedachte, maar dan in een vorm die niet is gebaseerd op dwang.

Dat is een kernprobleem van de integratie: kunnen we ons Europa als politieke macht in de wereld voorstellen? En brengt zo'n rol niet een Duits overwicht met zich mee; niet enkel economisch zoals nu, maar ook politiek? Misschien zal het een Frans-Duits zwaartepunt zijn, maar zonder centrum gaat het niet. Dat ontbreken van een echte hoofdstad heeft, zoals we eerder zagen, bijgedragen aan de eenwording van Europa: de Amerikaanse dominantie compenseerde de zwakte van Europa in de wereldpolitiek. Elke poging om Europa een werkelijke externe rol te geven, kan gemakkelijk tot een verheviging van interne spanningen leiden. Toch is de Europese Unie in toenemende mate blootgesteld aan deze dwang tot grote politiek. Men begrijpt de aarzelingen in Duitsland om dat vacuüm in Europa op te vullen. Grootheid, weet men uit eigen ervaring, is gevaarlijk; en leidt in een milde vorm nu al tot een nare ontvangst in Athene.

Wat dat betreft vormt de introductie van de euro het scharnierpunt in de ontwikkeling die ik probeer te duiden, namelijk de verschuiving van de binnengrenzen naar de buitengrenzen. De euro was het ruilmiddel voor de

Duitse eenwording en in die zin ingegeven door het verleden. Maar het was evenzeer een middel tot machtsvorming in de wereld, zoals Mark Leonard van een Europese denktank zegt: 'Een mondiale munt is een grote bron van macht.' Het was een poging tot grote politiek.

We zien inmiddels hoeveel onbedoelde gevolgen de gemeenschappelijke munt oproept. Waarschijnlijk blijft de munt bestaan – al was het maar omdat de kosten van een mislukking met de dag verder oplopen – maar dan nog is duidelijk dat de oorspronkelijke doelstellingen voorlopig niet zijn gerealiseerd. Want de munt had toch tot doel om de macht van Duitsland in Europa in te tomen? Nu, die macht is zichtbaarder dan ooit.

In een politiek Europa zou het evenwicht nog meer onder druk komen te staan. Klaus Mann schreef in zijn autobiografie *Het keerpunt*: 'Dit is de dubbele voorwaarde waaraan Europa moet voldoen om niet te gronde te gaan: het bewustzijn van de Europese *eenheid* in stand houden en te verdiepen; maar tegelijkertijd de *veelvormigheid* van Europese tradities en stijlen levend te houden.' Dat is de grote vraag van de jaren die voor ons liggen: hoe zal de snel veranderende plaats van Europa in de wijdere wereld die veelvormigheid beïnvloeden? Hoe zullen de binnengrenzen van Europa zich ontwikkelen als er meer druk komt te liggen bij de buitengrens?

We stelden vast dat na een halve eeuw integratie het zwaartepunt van de binnengrenzen naar de buitengrenzen aan het verschuiven is. Is de gemengde orde die de Unie is en zal blijven wel opgewassen tegen die nieuwe rol van Europa, of slaat zo'n machtspolitieke ambitie als een boemerang terug op het fragiele compromis dat Europa is? Kan het samenspel van federale en intergouvernementele bestuursvormen de daadkracht opleveren die nodig zal zijn in een wereld waarin China, India, Brazilië en Amerika de toon zullen aangeven? Misschien niet, maar we hebben de democratische legitimiteit van de nationale staten zeer nodig.

De dwang tot grote politiek is voelbaar en daardoor staat de democratie onder druk. En als we dan toch nog eens naar de toekenning van de Nobelprijs aan de Europese Unie kijken: het fundament van de vreedzame verhoudingen is toch vooral gelegen in stabiele democratieën die het idee van Europa moeten dragen. Dat is de echte waarborg van het 'nooit weer': landen waar de bevolking werkelijk verantwoordelijkheid draagt, zullen elkaar niet snel naar de keel vliegen. Kan die democratie samengaan met een rol als wereldmacht, die door Sloterdijk wordt bepleit. Bestaat er zoiets als een democratisch imperium, een wereldmacht Europa waarin burgers zich vertegenwoordigd voelen? Daarover zal het in de komende tijd moeten gaan.

VII

We kunnen een beschouwing over de grenzen van Europa niet afsluiten zonder iets naders te zeggen over de grenzen van de uitbreiding van de Unie. Vanaf het einde van de jaren zestig zijn rondom de oude continentale kern telkens nieuwe gebieden toegevoegd. Eerst het Westen (Verenigd Koninkrijk, Ierland, Denemarken), toen het Zuiden (Spanje, Portugal, Griekenland), daarna het Noorden (Zweden, Finland en ook Oostenrijk) en ten slotte het Oosten (onder meer Hongarije, Polen, Tsjechië en Estland). De vraag is hoe ver dat kan gaan zonder dat de kern weker begint te worden. Hoever gaat de spankracht van de integratie en daarmee van de zone van 'eeuwige vrede' die Europa in de zin van Immanuel Kant wil zijn?

Rusland zal geen lid van de Europese Unie worden, want wie kan de scheefgroei opvangen wanneer een continentale grootmacht als Rusland onderdeel van de Europese integratie zou worden? Verder is het land bepaald niet op weg om een democratie te worden, na al die jaren onder Poetin. Dan zien we nog even af van de talrijke etnische conflicten. De oorlog in Tsjetsjenië heeft een roep om autoritair bestuur zichtbaar gemaakt, die de relaties tussen Rusland en het Westen tot een aanzienlijk probleem maken.

De kwestie van een Turks lidmaatschap van de Europese Unie is wel een politiek urgente vraag. De onderhandelingen over een mogelijk lidmaatschap slepen voort en in Ankara is de indruk gevestigd dat de Unie zich achter economische achterstand of schending van de mensenrechten verschuilt om een cultureel argument te verdoezelen. Het christelijke Europa zou als het er werkelijk op aankomt geen plaats willen inruimen voor een islamitisch land.

Menigeen zoekt de samenhang van Europa inderdaad in een omschreven beschaving – namelijk het Latijnse christendom – die zich moet afgrenzen tegenover de orthodoxe en de islamitische wereld. De zuigkracht van zulke tradities is wat de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington probeerde te beschrijven in zijn studie over de botsing der beschavingen. De kans dat er een nieuwe lijn van conflicten loopt tussen westers christendom, orthodox christendom en islam is zeker niet uitgesloten. Bij de uitbreiding van de Europese Unie blijkt de affiniteit met het katholieke Hongarije bijvoorbeeld groter te zijn dan met het orthodoxe Bulgarije.

Op die redenering kan natuurlijk wel wat worden afgedongen. De breuklijn van orthodox en westers christendom heeft zo haar problemen. Zou men willen beweren dat het orthodoxe Griekenland niet bij Europa

hoort? Het zou toch merkwaardig zijn als de bakermat van de Europese cultuur niet tot de Europese Unie kan worden gerekend? Toch is het waar dat de relaties met Griekenland zijn getekend door wantrouwen dat op diepe verschillen van politieke cultuur wijst en menigeen doet verzuchten dat de Europese Unie beter af zou zijn zonder Grieken.

De voornaamste kritiek op Huntingtons analyse is zijn onderschatting van de belangen van nationale staten, die dwars door het patroon van de veronderstelde 'strijd tussen beschavingen' coalities sluiten uit overwegingen van macht. De Europese geschiedenis bewijst wel dat binnen één 'beschaving' talloze ruïneuze oorlogen mogelijk zijn. Anderzijds toonden de Golfoorlogen aan dat de islamitische solidariteit ook tamelijk zwak is.

Ook al zijn de obstakels duidelijk, er waren sterke argumenten om te pleiten voor een Turks lidmaatschap op termijn: niet alleen is het een belangrijke economie aan het worden, maar ook geopolitiek heeft het land een belangrijke rol als lid van de NAVO. Daar komt bij dat het religieuze argument om Turkije buiten Europa te houden haaks staat op de scheiding van staat en kerk, die de grondslag van de Europese Unie vormt. Juist de voorbeeldfunctie van Turkije als seculiere staat met een overwegend islamitische bevolking, is een argument om het land als mogelijke lidstaat van de Unie te zien.

Sinds de eeuwwisseling is in Turkije veel ten goede veranderd, mede door het vooruitzicht van een mogelijke toetreding tot de Europese Unie. De laatste jaren is een terugslag in de relaties merkbaar. In interviews beklagt president Gül zich over de afbrokkelende tolerantie, spreekt harde woorden over de 'islamofobie' en zegt van alles over het belang van pluralisme en mensenrechten. Hij zwijgt echter over de beknotting van de vrijheden in eigen land. Toch ligt daar de voornaamste reden voor de snel afnemende steun voor een Turks lidmaatschap.

Een recente beschouwing van Turkije-kenner Betsy Udink schetst een ontluisterend beeld, dat zich het beste laat samenvatten met de titel: 'Turkije, van militaire staat naar politiestaat.' De legitieme strijd tegen de almacht van het leger is uitgemond in een golf van arrestaties. De afgelopen drie jaar zijn honderden militairen in de gevangenis verdwenen, met als climax de arrestatie van Ilker Basbug, tussen 2008 en 2010 stafchef van het Turkse leger. Tegelijk daarmee zijn bijna honderd journalisten opgepakt, met de meest wilde beschuldigingen van samenzwering. De achteloze opmerking van Gül dat de helft van hen geen journalist is, maakt het er allemaal niet beter op.

Als we nu de balans opmaken, dan lijkt het duidelijk dat de grens van de uitbreiding is bereikt: noch Turkije, noch voormalige republieken die bij de Sovjet-Unie hoorden, zoals Georgië en de Oekraïne, noch Rusland zelf mag worden voorgehouden dat een lidmaatschap van de Unie in de komende vijftien tot twintig jaar tot de mogelijkheden behoort. Uitzondering vormen de delen van het voormalige Joegoslavië – zoals Servië – die nog niet tot de Unie zijn toegetreden. Die zijn qua ligging en omvang een natuurlijk deel van een Unie, die met dertig lidstaten wel haar grens heeft bereikt in de komende decennia. Met de integratie van de Balkan – die deels een moslimbevolking kent – wordt ook duidelijk gemaakt dat de grondslag van de Unie gelegen is in de scheiding van kerk en staat.

Eerder had ik het over een heldere uitspraak over de binnengrenzen van Europa die niet meer ontweken kan worden. Er moet meer zekerheid worden geboden over de plaats van nationale staten in de toekomstige Unie. Zo'n uitspraak over de finaliteit van Europa betekent vooral het afscheid van het idee van een Verenigde Staten van Europa. De nationale staten worden geen deelstaten van een federatie. Europa zal een gemengde orde blijven, waarin op een unieke manier federale en intergouvernementele bestuursvormen worden gecombineerd. Dat sluit verdergaande integratie en samenwerking op tal van gebieden niet uit.

Hetzelfde geldt voor de buitengrens: zonder een heldere uitspraak over die grens van Europa blijft de onzekerheid voortduren. Wil de Unie enige stabiliteit brengen aan haar buitengrens, dan moet een moratorium worden afgekondigd op verdere uitbreiding. Dat vraagt wel om een diplomatieke omgang met de landen die duurzaam buiten de Unie zullen staan. Onder meer via associatieverdragen en douane-unies kan gezorgd worden voor een goed nabuurschap, maar toetreding tot de Unie is voor de afzienbare tijd uitgesloten. Daarover moet duidelijkheid ontstaan, want de verdieping van de integratie kan niet meer worden verzoend met een nog verdere uitbreiding. Een verdere versoepeling van de binnengrenzen vraagt om de versteviging van de buitengrenzen.

DE PACIFICATIELEZINGEN VZW

PACIFICATIELEZINGEN

- 1981 **Dr. Albert H. van den Heuvel**
Het ideologieloze tijdperk
- 1982 **Dr. Dirk Dolman**
Het parlement als pacificatie
- 1983 **Prof. dr. em. Edward Schillebeeckx**
Vrede door gerechtigheid
- 1984 **Kees C.A.M. Middelhoff**
Wortels van een misverstaan
- 1985 **Dr. Johannes G.C.A. Briels**
De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630: Een vergeten
bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden
- 1986 **Hella S. Haasse**
De Lage Landen en het Platte Vlak: Kanttekeningen bij een
gemeenschappelijke literatuur
- 1987 **Prof. dr. Han Entzinger**
Immigratie en pluralisme
- 1988 **Fons Rademakers en Roland Verhavert**
De Nederlandse film
- 1989 **Jan Hoet**
De kunst als waarde van morgen
- 1990 **Maarten Mourik**
Culturele coëxistentie in Europa: de noodzaak van een nieuwe
pacificatie
- 1991 **Geert Vanistendael**
En België heeft Vlaanderen gemaakt
- 1994 **Greetje van den Bergh**
Tussen handhaven en verdwijnen: Het Nederlands in een eenwordend
Europa
- 1995 **Prof. dr. mr. Cees Fasseur**
Verbittering en verzoening: Nederland en zijn koloniale nalatenschap
- 1996 **Prof. dr. Herman Balthazar**
Brabantse en Hollandse patriotten: De Revolutietijd in Noord en Zuid,
eender en anders
- 1997 **J.L. Heldring**
Pacifiatie van Europa?

- 1999 **Prof. dr. em. Eric Suy**
Prolegomena voor een pacificatie tussen de volken
- 2000 **Derk-Jan Eppink**
Over de Moerdijk: Cultuurkloven in Europa
- 2001 **Gerard Mortier**
Europa: het gevaar van de verstomming
- 2002 **Paul Beugels**
Bondgenoten in Cultuur
- 2003 **Jozef Deleu**
De Lage Landen 'in de vaart der volken'
- 2004 **Michaël Zeeman**
Nederlands Geestesmerk? De Lage Landen en hun zelfbewustzijn in hun posthistorisch heden
- 2005 **Rik Torfs**
Religie, vrede en onvrede
- 2006 **Paul Schnabel**
In het zicht van de toekomst
- 2007 **Mia Doornaert**
Europa als in een duistere spiegel
- 2008 **Herman Pleij**
Hoe Belgisch is Nederland, hoe Hollands is Vlaanderen
Over de mentale boedelscheiding tussen noord en zuid
- 2009 **Johan Decavele**
De Pacificatie van Gent her(be)dacht
- 2010 **Marita Mathijsen**
Relatiebemiddelaars voor en na de scheiding van tafel en bed
1830 en de Nederlandse en Vlaamse literatuur
- 2011 **Ludo Abicht**
Universalisme – Verscheidenheid – Vermenging: een maatschappelijke Bermudadriehoek?
Over samenleven in tijden van crisis
- 2012 **Paul Scheffer**
De grenzen van Europa

- In 1981 tot 1988, in 1990, 1994, 1995, 1997, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010 en 2012 werden de lezingen te Gent gehouden.
- In 1989 en 1991 werden de lezingen in Terneuzen gehouden.
- In 1996 werd de lezing te Leiden gehouden.
- In 1999 werd de lezing te Dordrecht gehouden.
- In 2001, 2003, 2005, 2007, 2009 en 2011 werden de lezingen te Breda gehouden.